

KIBERMAKONDAGI DINIY JARAYONLAR: RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA QIYOSIY TAHLIL

To'xliyev Nurbek Nurlan o'g'li
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti Samarqand filiali

Annotatsiya. Ushbu maqolada axborotlashgan jamiyat va globallashuv sharoitida dinning kibermakon bilan o'zaro aloqadorligi hamda diniy amaliyotlarning raqamli transformatsiyasi tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida jahon dinlarining virtual makonga moslashishi, onlayn diniy jamoalarning shakllanishi, virtual ibodatxonalar va raqamli fatvo xizmatlarining o'ziga xos xususiyatlari qiyosiy dinshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Maqolada diniy mazmundagi mobil ilovalarning jamiyatdagi o'rni hamda internet tarmog'ida "kibergigiyena" madaniyatini yuksaltirishning dolzarbligi ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kibermakon, raqamli din, virtuallashuv, qiyosiy dinshunoslik, kibercherkov, onlayn fatvo, kibergigiyena, diniy konvergensiya, raqamli ilohiyot.

Axborotlashgan jamiyat va globallashuv sharoitida internet nafaqat ma'lumot almashish, balki ijtimoiy-madaniy va diniy hayotning ajralmas qismiga aylandi.

M.Z. Abdullayevaning "Kibermakondagi diniy jarayonlar" asarida ta'kidlanganidek, kibermakon bu – inson faoliyatining barcha jabhalarini qamrab olgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali ma'lumotlar oqimini boshqarish tizimidir. Diniy institutlarning an'anaviy shakllardan virtual ko'rinishga o'tishi "raqamli din" (digital religion) fenomenini keltirib chiqardi. Bu jarayon dinshunoslik fanida yangi metodologik yondashuvlarni, xususan, diniy amaliyotlarning texnologik konvergentsiyasini o'rganishni talab etadi.

Tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy va fenomenologik metodlardan foydalanildi. Metodologik asos sifatida R. Isaqjonovning "Qiyosiy dinshunoslik" darsligidagi dinlararo muloqot va tizimli tahlil tamoyillari hamda O. Ernazarovning "Diniy manbalarni qiyosiy o'rganish" asaridagi manbashunoslik metodlari tanlab olindi. Tadqiqot doirasida islom, xristianlik va buddaviylik dinlarining rasmiy veb-resurslari, mobil ilovalari va ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati kuzatuv (monitoring) usulida o'rganildi.

O'tkazilgan tahlillar natijasida kibermakondagi diniy jarayonlarning bir qancha asosiy yo'nalishlari aniqlandi. G'arb mamlakatlarida "kibercherkovlar" (online churches) tizimi keng rivojlangan bo'lib, ular jismoniy binoga ega bo'lmagan, faqat tarmoq orqali muloqot qiluvchi jamoalarni birlashtiradi. Xuddi shunday jarayon

buddaviylikda ham kuzatiladi: virtual meditatsiya markazlari va onlayn maʼrifiy darslar dunyo boʻylab millionlab foydalanuvchilarni qamrab olgan. Musulmon mamlakatlarida, xususan, Oʻzbekistonda diniy-maʼrifiy saytlar(masalan, muslim.uz) va ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalar orqali aholining diniy savodxonligini oshirish tizimli yoʻlga qoʻyilgan. Raqamli fatvo xizmatlari foydalanuvchilarga qisqa vaqt ichida shariat masalalariga oid javoblarni olish imkonini bermoqda. Bu esa anʼanaviy “ustoz-shogird” munosabatlarining texnologik yangilanishiga sabab boʻldi.

Diniy mazmundagi mobil ilovalarni toʻrt guruhga ajratish mumkin: muqaddas matnlar (Qurʼon, Bibliya, Tripitaka va h.k.) va ularning tarjimalari; amaliyotga oid (namoz vaqtlari, qibla aniqlash, roʻza taqvim); taʼlimiy (diniy tillarni oʻrganish, tarixiy darslar); multimedaviy (maʼruzalar, nashidalar, ziyoratgohlar boʻylab 3D sayohat). Kibermakondagi diniy jarayonlarni oʻrganish nafaqat texnologik yoki institutsional oʻzgarishlarni, balki inson psixologiyasi va ijtimoiy munosabatlardagi oʻzgarishlarni ham chuqur tahlil qilishni taqozo etadi. Raqamli diniy xizmatlarning keng tarqalishi foydalanuvchilarning diniy identifikatsiya shakllariga sezilarli taʼsir koʻrsatmoqda. Anʼanaviy diniy muhitda shaxsning diniy oʻzligi jamoat bilan birgalikda, muayyan makon va vaqt doirasida shakllansa, raqamli muhitda bu jarayon fragmentatsiyalashgan va koʻp qatlamli tus oladi. Bu esa “mozaik diniylik” (mosaic religiosity) fenomenini yuzaga keltiradi.

Onlayn diniy jamoalar (masalan, Facebookʼdagi diniy guruhlar, Telegramʼdagi ilmiy-tarbiyaviy kanallar) oʻz aʼzolari uchun yangi ijtimoiy kapital shakllantirmoqda. Ushbu jamoalar geografik chegaralarni yoʻqotib, turli mintaqalardagi dindorlarni birlashtiradi. Ayniqsa, kam sonli diniy ozchiliklar vakillari uchun virtual jamoalar oʻz eʼtiqodini ochiq ifoda etish, oʻzaro yordam va maʼnaviy qoʻllab-quvvatlashning muhim manbaiga aylangan. Biroq shu bilan birga, yopiq va filtratsiyalangan onlayn muhit “axborot pufakchalari” (information bubbles) va “ekokameralar” (echo chambers) shakllanishiga olib kelishi mumkin.

Kibermakondagi din masalasi ilmiy doiralarda ikki xil qarashni keltirib chiqarmoqda. Bir guruh olimlar buni dinning zamonaviylashuvi va ommaviylashuvi deb baholasa, boshqa guruh virtuallashuv oqibatida diniy tuygʻularning yuzakilashishi va “isteʼmolchilik dini” shakllanishidan xavotir bildirmoqdalar. Ayniqsa, “kiberterrorizm” va diniy ekstremistik gʻoyalarning internet orqali tarqalishi global muammoga aylangan. M.Z. Abdullayeva oʻz tadqiqotlarida taʼkidlaganidek, yoshlarda “kibergigiyena” madaniyatini shakllantirish – faqatgina texnik choralarni emas, balki chuqur diniy va dunyoviy bilimlarni talab etadi. Diniy konvergensiya jarayonida turli eʼtiqod vakillarining virtual muloqoti bagʻrikenglikni oshirishi yoki aksincha, kiber-mojarolarga sabab boʻlishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, kibermakon dinning yangi yashash muhitiga aylandi. Dinning virtuallashuvi qaytmas jarayon boʻlib, u diniy taʼlim tizimida axborot

texnologiyalaridan foydalanish ko'lamini kengaytirishni; virtual diniy jamoalar va onlayn fatvo xizmatlarining huquqiy va axloqiy me'yorlarini ishlab chiqishni; yoshlarda yot g'oyalarga qarshi "mafkuraviy immunitet" va internetdan foydalanish madaniyatini (kibergigiyena) yuksaltirishni taqozo etadi. Kibermakon va din munosabatlarini qiyosiy o'rganish jamiyatda barqaror ma'naviy muhitni saqlashning muhim strategik yo'nalishidir.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi diniy sohada yangi metodologik yondashuvlarni shakllantirishni taqozo etmoqda. Sun'iy intellekt asosida ishlaydigan diniy chatbotlar, avtomatlashtirilgan fatvo tizimlari va virtual diniy mentorlar nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb masalalardan biriga aylangan. Ushbu texnologiyalarning diniy bilimlarni yetkazishdagi ishonchliligi, axloqiy chegaralari va diniy otoritetlar bilan munosabati alohida tadqiqot mavzusi bo'lishi lozim. Shu nuqtai nazardan, qiyosiy dinshunoslik doirasida "raqamli ilohiyot" (digital theology) yo'nalishini mustaqil fan sifatida rivojlantirish dolzarb vazifadir. Bu fan diniy matnlarni raqamli muhitda talqin qilish metodologiyasi, virtual ibodatning teologik maqomi, onlayn diniy jamoalarning kanonik asoslari kabi masalalarni o'rganadi.

Kibermakondagi diniy jarayonlar transchegaraviy xususiyatga ega. Shu sababli, ushbu sohada faoliyat yurituvchi xalqaro ilmiy markazlar (masalan, Harvard University's "Religion in the Digital Age" loyihasi, Kolorado universitetidagi "Digital Religion" tadqiqot guruhi) bilan hamkorlik qilish, qo'shma loyihalar va talabalar almashinuv dasturlarini yo'lga qo'yish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali mahalliy dinshunoslik maktabining xalqaro ilmiy maydondagi o'rni mustahkamlanadi.

Amaliy jihatdan esa quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: diniy idoralar huzurida "Raqamli diniy xavfsizlik" bo'limlarini tashkil etish, internetdagi diniy kontentni monitoring qilish va baholash tizimini yaratish; oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida "Kibermakon va din", "Axborot xavfsizligi va ma'naviyat" kabi maxsus kurslarni joriy etish, raqamli ilohiyot yo'nalishi bo'yicha magistratura va doktorantura dasturlarini yo'lga qo'yish; ommaviy axborot vositalari orqali diniy kontentni tanqidiy baholash bo'yicha onlayn kurslar va interaktiv platformalar tashkil etish, yoshlar o'rtasida "kibergigiyena" bo'yicha muntazam seminarlar o'tkazish.

Raqamli transformatsiya diniy sohada chuqur va ko'p qirrali o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Bu jarayonni faqat texnologik yangilik sifatida emas, balki madaniy, ijtimoiy va teologik jihatdan kompleks hodisa sifatida o'rganish talab etiladi. Kibermakondagi diniy jarayonlarni qiyosiy dinshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiq etish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham jamiyat ma'naviy xavfsizligini ta'minlashning muhim omilidir. Kelgusida ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarni kengaytirish, xususan, sun'iy intellekt va virtual reallik texnologiyalarining diniy amaliyotlarga ta'sirini o'rganish, shuningdek, raqamli

muhitda dinlararo muloqotning samarali modellarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. **Abdullayeva, M.Z.** Kibermakondagi diniy jarayonlar: o'quv qo'llanma. – Toshkent: “Umid Design”, 2022. – 180 b.
2. **Isaqionov, R.** Qiyosiy dinshunoslik: darslik. – Toshkent: “O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi”, 2022. – 222 b.
3. **Ernazarov, O.** Diniy manbalarni qiyosiy o'rganish: o'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zXIA, 2022. – 300 b.
4. **Xudoyberganova, G.** Dunyo dinlari tarixi: o'quv qo'llanma. – Toshkent: “Poligraff”, 2022. – 121 b.
5. **IMRAD** standarti asosida ilmiy maqola tayyorlash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar. Toshkent, 2022.
6. **Campbell, H. A. Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds.** – London: Routledge, 2012. – 272 p.